

ŽIDOVSKÁ KOMUNITA NA SPIŠI V ROKOCH 1945 – 1989

Martin FURMANIK

Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi
Letná 50
052 01 Spišská Nová Ves
Slovak Republic
martinfurmanik@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-8032-3425
SCOPUS Author ID: 57194782278

FURMANIK, Martin. The Jewish Community in Spiš in the Years 1945 – 1989. In *Studia Historica Nitriensia*, 2025, vol. 29, no. 2, pp. 457-479, ISSN 1338-7219; e-ISSN 2585-8661; DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2025.29.2.457-479>.

The study deals with the Jewish community in Spiš from the end of World War II to the Gentle Revolution. The first part of the study dedicate the position of the Jewish population in Spiš in the years 1945–1948. Attention is paid to anti-Semitic expressions, property rights problems, the emigration of the Jewish population and the renewal of Jewish religious communities in Spiš. The second part of the study deals with the Jewish community in Spiš during the socialist period. The text examines the attitude of the communist regime towards Jews in Slovakia and Spiš, further emigration of Jews and the gradual disappearance of Jewish religious communities in Spiš. The study also dedicate the voluntary assimilation of Spiš Jews in the period under review.

Kľúčové slová: Spiš; Slovensko; Židia; antisemitizmus; sionizmus; migrácia;

Keywords: Spiš; Slovakia; Jews; antisemitism; zionism; migration;

V súvislosti s dejinami židovskej komunity bola v slovenskej historiografii po roku 1989 venovaná pomerne veľká pozornosť predovšetkým téme holokaustu. Viacerí historici sa zaoberali aj dejinami slovenských Židov v období prvej Československej republiky. V rámci dejín slovenských Židov v 20. storočí sa doteraz najmenšia pozornosť venovala obdobiu po roku 1945 a najmä po roku 1948. Cieľom štúdie je preto prispieť k poznaniu práve tejto časti slovenskej histórie. Keďže z regionálneho hľadiska túto tému pertraktuje iba málo prác, štúdia sa zameriava na spišský región, ktorý bol v minulosti charakteristický svojou multietnicitou. Región bol národnostne a nábožensky pestrý aj vďaka židovskej komunite.

Postavenie spišských Židov v rokoch 1945 – 1948

Ako je všeobecne známe, počas druhej svetovej vojny prišla väčšina Židov na Slovensku a Spiši o majetok likvidáciami a arizáciami a následne bola deportovaná do vyhladzovacích koncentračných táborov. V januári 1945 bol Spiš oslobodený spod nacistickej okupácie sovietskou Červenou armádou a jej spojeneckými vojenskými jednotkami. Židia sa vtedy stali opäť rovnoprávnymi občanmi obnovujúceho sa Československa. Preto začali spišskí Židia vychádzať z úkrytov v ktorých sa skrývali počas druhej svetovej vojny. Títo Židia prežili vojnu najmä vďaka pomoci viacerých nežidovských obyvateľov.¹ V priebehu ďalších mesiacov sa na Spiš postupne vracali Židia, ktorí prežili väznenie v koncentračných táboroch.² Išlo však iba o jednotlivcov pretože v koncentračných táboroch zahynula drvivá väčšina tých, ktorí tam boli transportovaní. Jednotlivci sa vracali aj z exilu v zahraničí, z jednotiek domácej a zahraničnej armády a od partizánskych oddielov.³ Židia sa vracali buď živelne sami, alebo organizovane ako repatrianti prostredníctvom medzinárodných organizácií a československých inštitúcií.⁴ Treba však povedať, že spišskí Židia, nech už vojnu prežili akýmkoľvek spôsobom, sa nevracali vždy iba do svojich pôvodných domovov. Tí, ktorí pochádzali z menších miest, alebo obcí zvykli smerovať v roku 1945 do väčších spišských miest.⁵

Najviac Židov prišlo po skončení vojny do Kežmarku. Išlo približne o dvesto osôb. Podobný počet židovských obyvateľov mala krátko po druhej svetovej vojne aj Spišská Nová Ves.⁶ Do ďalších spišských miest prichádzali Židia v menších počtoch.⁷ Celkovo sa na Spiš vrátilo v roku 1945 okolo 800 až 900 Židov. Z toho je zrejmé, že hrôzy vojny prežila iba približne jedna desatina židovského obyvateľstva na Spiši. Podobný podiel preživších bol i v rámci celého Slovenska.⁸

Prvé týždne a mesiace po návrate boli pre preživších spišských Židov mimoriadne ťažké. Na jednej strane mali neustále pred očami tragické udalosti, ktorých boli iba nedávno svedkami. Ťažil ich obrovský smútok zo straty blízkych. Na druhej strane väčšina z nich bola po návrate celkom bez prostriedkov. Boli tak odkázaní na pomoc druhých. Po príchode na Spiš im rôznym spôsobom spontánne pomáhali niektorí príslušníci majority

¹ JELÍNEK, Ješajahu Andrej. Zachráň sa, kto môžeš! Židia na Slovensku v rokoch 1944-1950. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava 1998, s. 94.

² BÜCHLER, Róbert J. Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava 1998, s. 68.

³ SULAČEK, Jozef. Tragické osudy židovskej komunity na Spiši v rokoch druhej svetovej vojny. In GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Wrocław – Levoča 2003, s. 801.

⁴ JANKECH, Juraj. Židovská otázka na Slovensku (1945-1953). Kniha III, Repatriácia a emigrácia slovenského židovstva v rokoch 1945-1949. Banská Bystrica 2017, s. 69-70.

⁵ BÜCHLER, Róbert J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 2. zväzok, L - R. Bratislava 2010, s. 18, 152.

⁶ BÜCHLER, Róbert J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 1. zväzok, A - K. Bratislava 2009, s. 186; BÜCHLER, Róbert J. (ed.). *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 3. zväzok, S - T. Bratislava 2012, s. 90.

⁷ Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Ľubovňa (ďalej ŠA PO, A SE), fond Obvodný notársky úrad Miestnych národných výborov Podolíneč 1945 – 1950, k. 2, sign. 2470/1945. Súpis navrátilých sa židov.

⁸ SALNER, Peter. Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou). Bratislava 2016, s. 43.

a organizovane československé orgány a medzinárodné židovské organizácie ako bol na príklad Joint.⁹

Pre navrátiť Židov boli napríklad k dispozícii vývarovne v ktorých sa mohli bezplatne najesť. Tieto vývarovne boli podporované zásielkami UNRRA,¹⁰ z fondov Joint¹¹ a zo zdrojov miestnych židovských náboženských obcí.¹²

Značná časť preživších spišských Židov sa vrátila z koncentračných táborov a úkrytov s podlomeným zdravím.¹³ Bolo im preto umožnené liečiť sa v sanatóriách v Kvetnici pri Poprade a vo Vysokých Tatrách. Podľa vážnosti zdravotného stavu v týchto zariadeniach strávili niekoľko mesiacov až rokov. Sanatóriá v Kvetnici a Vysokých Tatrách využívali nielen spišskí Židia, ale aj židovské obyvateľstvo z iných častí Československa.¹⁴

Hoci niekoľkí spišskí Slováci a Rusíni Židom po návrate v roku 1945 pomáhali, našli sa aj takí, ktorí ich nevíťali s otvorenou náručou. Týkalo sa to najmä ľudí, ktorí arizáciami, likvidáciami, alebo iným spôsobom v období Slovenského štátu prišli k židovskému majetku.¹⁵ Najviac nepriateľsky boli voči Židom naladení tí, ktorí sa usadili v židovských domoch, pričom pôvodní vlastníci sa po vojne usilovali získať ich späť. O majetkovo-právnych otázkach budú pojednávať iné časti štúdie. Na tomto mieste chcem predovšetkým analyzovať prejavy antisemitizmu s ktorými sa stretávali preživší Židia na Spiši. Tí nezriedka na svoju adresu počuli slová ako napríklad: „Viac sa vás vrátilo, ako odišlo.“¹⁶ Viacerí príslušníci majority Židom závideli materiálnu podporu, ktorej sa im po príchode dostávalo.¹⁷ Nevedeli tiež pochopiť, že mnohí Židia sa po útrapách prežitých v koncentračných táboroch nedokážu hneď zapojiť do prác na obnove vojnou zničenej krajiny a považovali ich za lenivých.¹⁸ Ďalšie protižidovské prejavy sa týkali čierneho obchodu, ktorý na Spiši a na Slovensku po druhej svetovej vojne prekvital. Keďže na čiernom obchode sa zúčastňovali všetky skupiny obyvateľstva, je zrejme, že z neho profitovala aj časť spišských Židov.¹⁹ Určite však nie všetci ako vyhlasovali niektorí príslušníci majority.²⁰

⁹ JELÍNEK, Ješajahu Andrej. Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí. Praha 2009, s. 376.

¹⁰ Skratka organizácie United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Správa Spojených národov pre pomoc a obnovu).

¹¹ Celý názov organizácie znel: American Jewish Joint Distribution Committee (Americký židovský spojený distribučný výbor).

¹² JANKECH, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). ..., s. 86-87.

¹³ SEDLICKÁ, Magdalena. „Není přítel jako přítel“ : Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. Praha 2021, s. 157.

¹⁴ Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Ústredný zväz židovských náboženských obcí, 1930 – 1960, k. 3, sign. 6256/1948. Altmann Jozef, liečebné trovy; sign. 115/1947. Hausner Pavel, liečenie; sign. 4316/1947. Hirsch Ernest, liečenie; sign. 2315/1947. Hollender Mozes, liečenie.

¹⁵ FATRANOVÁ, Gila. Historický pohľad na vzťahy slovenského a židovského obyvateľstva. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 11.

¹⁶ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 376.

¹⁷ ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku (1945 – 1948). In Forum historiae, 2009, roč. 3, č. 1, s. 100.

¹⁸ JANKECH, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). ..., s. 235.

¹⁹ ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. Pogrom v Bratislave v dňoch 20. a 21. augusta 1948. In Axis Mundi, 2018, roč. 13, č. 1, s. 5.

²⁰ SEDLICKÁ, „Není přítel jako přítel“ : Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. ..., s. 175.

Protižidovské letáky a vyjadrenia sa na Spiši objavili už krátko po oslobodení. Boli medzi nimi aj letáky požadujúce odchod Židov z úradov. V Poprade sa to týkalo predsedu tamajšieho Okresného národného výboru Oskara Jeleňa, ktorý bol židovského pôvodu.²¹

Protižidovské prejavy sa potom ešte viac vystupňovali v súvislosti s procesom s bývalým prezidentom Slovenského štátu Jozefom Tisom a jeho následnou popravou. Napríklad 30. 4. 1947 istý obyvateľ Spišského Podhradia vyhlasoval, že „Židia sú vinní, že obesili Tisu.“ Takýchto vyhlásení bolo v tomto období na Spiši zaznamenaných mnoho.²² Konflikty Židov s nežidovským obyvateľstvom sa v období rokov 1945 až 1948 prejavovali osobnými potýčkami, výtržnosťami v hostincoch a na verejných miestach, pouličnými bitkami, vyhrážkami, či ohováraním.²³

V súvislosti s tým je možné spomenúť, že ešte aj v časoch po druhej svetovej vojne sa občas vyskytli chýry o rituálnom využívaní kresťanskej krvi Židmi, ktoré boli charakteristické skôr pre predchádzajúce obdobia. Svedčí o tom skutočnosť, že niektorí obyvatelia Starej Lubovne začiatkom roka 1948 šírili nepravdivé správy o tom, že miestni Židia Ferdinand Veselý a Zoltán Morgenbesser uspali kresťanské dievčatá a v spánku im vyberali krv.²⁴ Na niektorých miestach Spiša z dôvodu antisemitizmu došlo občas aj k materiálnym škodám na židovskom majetku. Napríklad v spomínanej Starej Lubovni koncom januára 1946 hádzali nežidovskí obyvatelia kamene do okien židovských domov.²⁵ Na tomto mieste je nutné podotknúť, že hoci na Spiši dochádzalo po vojne k protižidovským excesom, tieto prejavy neprerástli do pogromov aké boli napríklad v Topoľčanoch alebo Bratislave.²⁶

Keďže v obnovenom Československu boli považované antisemitské prejavy za trestný čin, útoky na Židov boli československými orgánmi vyšetrované. Vinníci týchto činov často ale neboli vypátraní. V prípade ak sa zistilo o koho ide, vinník bol buď oslobodený, alebo dostal minimálny trest.²⁷ V otázke trestania antisemitských prejavov teda boli československé orgány v období po roku 1945 značne benevolentné.²⁸

Hoci v januári 1945 sa Židia tešili z oslobodenia Spiša, pre niektorých z nich tragédia neskončila. Niekoľko jednotlivcov z ich radov totiž následne spolu s viacerými miestnymi Slovákmi, Rusínmi a Nemcami odviekla sovietska NKVD do gulagov v ZSSR. Prispela k tomu skutočnosť, že časť Židov rozprávala po nemecky. Príslušníci NKVD ich preto považovali za Nemcov. Niektorí odvlečení spišskí Židia v gulagoch zomreli. Časti z nich sa podarilo

²¹ ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945 – 1948. In Mladá veda 2007. Banská Bystrica 2007, s. 229.

²² Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča (ďalej ŠA PO, SA LE), Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900 – 1949, Trestná agenda, k. 296, sign. 1262/1947. Správy, že židia sú na príčine, že Tisu obesili.

²³ ŠIŠJAKOVÁ, Jana. K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti. Bratislava 2008, s. 173.

²⁴ ŠA PO, SA LE, f. Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900 – 1949, Trestná agenda, k. 299, sign. 482/1948. Rozširovanie poplašných správ o židoch v Starej Lubovni.

²⁵ ŠMIGEL, Michal – ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Povojnový antisemitizmus na východnom Slovensku. In Annales historici Presovienses. 2008, vol. 8, s. 211.

²⁶ ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Pogrom v Bratislave v dňoch 20. a 21. augusta 1948. ..., s. 2.

²⁷ ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Protižidovské nepokoje po druhej svetovej vojne – rok 1945 na východnom Slovensku [Online]. In Človek a spoločnosť, 2008, roč. 11, č. 2, s. 28. Dostupné na: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2008/2/protizidovske-nepokoje-po-druhej-svetovej-vojne-rok-1945-na-vychodnom-slovensku>>; 20. 06. 2025.

²⁸ ŠIŠJAKOVÁ, Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945 – 1948. ..., s. 231.

vrátiť domov.²⁹ Malá časť spišských Židov bola zasa v roku 1946 odsunutá do Nemecka v rámci odsunov Nemcov z Československa.³⁰ Týkalo sa to predovšetkým Židov, ktorí mali zmiešaný židovsko-nemecký pôvod. Treba ale zdôrazniť, že odvečenie do gulagov ako aj povojnové odsuny sa týkali iba niekoľkých jednotlivcov z radov spišských Židov.³¹

Ako je zrejmé z predchádzajúceho textu, Židom po skončení vojny priťažila skutočnosť, že mnohí z nich rozprávali po nemecky. Spišskí Slováci a Rusíni nebrali príliš do úvahy fakt, že pre viacerých Židov to bol v podstate materinský jazyk a na nemecky hovoriacich Židov hľadeli podozrievavo až nepriateľsky.³² Niektorí nemecky a maďarsky hovoriaci spišskí Židia sa pred druhou svetovou vojnou hlásili k nemeckej a maďarskej národnosti. Aj z toho dôvodu boli po vojne považovaní za Nemcov prípadne Maďarov a mali preto problémy so získaním československého štátneho občianstva.³³ Tým, ktorí sa predtým hlásili k židovskej národnosti, mala byť automaticky určená česká, alebo slovenská národnosť. Napriek tomu niektorí úradníci i týmto osobám svojvoľne odmietali vydať osvedčenie o štátoobčianskej spoľahlivosti.³⁴ Viacerým Židom sa preto štátoobčiansku spoľahlivosť a štátne občianstvo podarilo vybaviť až po niekoľkých rokoch.³⁵

Povojnový antisemitizmus na Slovensku a Spiši bol pokračovaním protižidovských nálad vybičovaných v časoch nedávneho Slovenského štátu.³⁶ Hoci povojnová ČSR mala celkom iný charakter ako ľudácka Slovenská republika, mentálne nastavenie majoritného obyvateľstva zostávalo v podstate nezmenené. Na dobovom antisemitizme sa podieľali široké vrstvy slovenskej spoločnosti vrátane niektorých vládnych predstaviteľov za Demokratickú stranu aj Komunistickú stranu Slovenska.³⁷ Predstavitelia Židov na Spiši

²⁹ <https://www.obetekomunizmu.sk/map/slovakia>

³⁰ PORTMANN, Kateřina. „Jednou Němec. Vždycky Němec.“ Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po druhé světové válce. In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). „Nechtění“ spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských a jiných důvodů v letech 1945-1989. Praha; Liberec 2018, s. 34.

³¹ ČAPKOVÁ, Kateřina. Mezi vyhnáním a záchrannou akcí. Transporty německy mluvících Židů z Československa v roce 1946. In ČAPKOVÁ, Kateřina – RECHTER, David (eds.). Židé nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu. Praha 2019, s. 12-40.

³² SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 65.

³³ Postavenie nemeckej menšiny na Spiši a na Slovensku po druhej svetovej vojne bolo nasledovné: „Väčšina Nemcov zo Slovenska a Spiša odišla v rámci evakuácie riadenej nemeckou armádou na konci roka 1944 a na začiatku roka 1945. Menšia časť bola odsunutá najmä v roku 1946 na základe vyhlásenia Košického vládneho programu, nariadenia SNR a Benešových dekrétov, ktoré celej nemeckej komunite prisudzovali kolektívnu vinu za príkoria počas druhej svetovej vojny. Majetok odchádzajúcich Nemcov pripadol štátu, prípadne bol rozkradnutý miestnymi obyvateľmi alebo vojakmi osloboditeľskej Červenej armády. Spolu s nimi prišli na územie Slovenska príslušníci SMERŠ, ktorí viacerých spišských Nemcov odviekli do Sovietskeho zväzu do tzv. gulagov. Život tých spišských Nemcov, ktorým sa podarilo vyhnúť evakuácii, odsunu i gulagom, bol paralyzovaný po všetkých stránkach – boli zrušené ich školy, spolky, strana, vlastná evanjelická cirkev, ostali bez československého občianstva, nemohli hovoriť verejne po nemecky a mali problémy v zamestnaní.“ FURMANIK, Martin – KUČEROVÁ, Marta – STAŇOVÁ MICHÁLKOVÁ, Mária – ŠTEVÍK, Miroslav. Dejiny Nemcov na Spiši. Spišská Nová Ves 2023, s. 261.

³⁴ SALNER, Peter – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. Politika a komunita. Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992. Bratislava 2024, s. 57.

³⁵ PORTMANN, „Jednou Němec. Vždycky Němec.“ ..., s. 34.

³⁶ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému). Zvolen 2005, s. 27.

³⁷ BUMOVÁ, Ivica. Tajná správa o Slovensku. Dokument z prostredia českých štátnobezpečnostných zložiek (1947). In Slovenský národopis, 2014, roč. 62, č. 1, s. 62.

a na Slovensku sa preto snažili chrániť svoju komunitu tým spôsobom, že vládnej moci dávali najavo svoju lojalitu podobne ako to robili ich predkovia vo všetkých predchádzajúcich režimoch. Ako uvádza A. Y. Jelinek: „*Tradičná židovská politológia prikazuje židovským orgánom ísť a spolupracovať s vládcom. Utláčanéj menšine práve vládca, a len on, môže zaručiť isté podmienky na život a prežitie. Čiže vernosť novému režimu zdala sa nevyhnutná a potvrdená aj nábožensky.*“³⁸

Ako už bolo spomínané, najviac konfliktov medzi preživšími Židmi a nežidovským obyvateľstvom spôsobovali židovské majetky, ktoré spišskí Slováci a Rusíni získali v období Slovenského štátu, prípadne sa k nim dostali krátko po vojne.³⁹

Právny rámec k majetkovoprávnym záležitostiam v obnovenom Československu bol určený dekrétmi prezidenta Edvarda Beneša a na Slovensku najmä nariadeniami Slovenskej národnej rady.⁴⁰ Týkalo sa to aj majetkov židovského obyvateľstva. Na jednej strane na základe tejto legislatívy bola zrušená dočasná správa židovských majetkov z čias Slovenského štátu.⁴¹ Na strane druhej komplikoval majetkovoprávnú situáciu Židov fakt, že sa mnohí z nich pred druhou svetovou vojnou hlásili k Nemcom, alebo Maďarom. Po vojne bola na majetky Nemcov a Maďarov uvalená národná správa, pričom sa nehládalo na to akého vierovyznania je daná osoba. Kľúčová bola národnosť.⁴² K tomuto dochádzalo aj na Spiši.⁴³ Na majetky pod národnou správou boli dosadzovaní národní správcovia.⁴⁴ Na poľnohospodársky majetok sa zasa podľa nariadenia SNR č. 4/1945 Zb. n. vzťahovala konfiškácia.⁴⁵

³⁸ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 394.

³⁹ ŠMIGEL – ŠÍŠIAKOVÁ, Povojnový antisemitizmus na východnom Slovensku. ..., s. 214.

⁴⁰ KUKLÍK, Jan – NĚMEČKOVÁ, Daniela. Majetkové zmeny v ČSR v letech 1945 – 1948. In Paměť a dějiny, 2017, roč. 11, č. 1, s. 4.

⁴¹ Okrem iných išlo napríklad o Nariadenie Slovenskej národnej rady 50/1945 Sb.n. SNR zo dňa 5. júna 1945 o národnej správe. Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves (ďalej ŠA KE, A SN), f. Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1960, odbor poľnohospodársky, prezidiálne spisy, k. 17. Konfiškácia domovského majetku Židov; sign. 7/1946. Židovská kúpeľňa – Andrej Kavulič; sign. 15/1946. Izraelská cirkevná obec Gelnica – Jurík Michal; sign. 26/1946. Rosenblum Samuel – Varga Ján; sign. 45/1946. Jaklovská a Margecanská židovská obec – Barborič Jozef, Jaklovce; ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1960, odbor poľnohospodársky, prezidiálne spisy, k. 79. Konfiškácia židovského majetku, spisy; sign. 350/1946. Heinrich Korach; sign. 38/1946. Edmund Ritter, Smolník.

⁴² KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ, Majetkové zmeny v ČSR v letech 1945 – 1948. ..., s. 7.

⁴³ ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Spišskej Novej Vsi 1945 – 1990, odbor poľnohospodársky, prezidiálne spisy, konfiškačné písomnosti, k. 31. Veľkostatok Žigmunda Sametha 1945-1948, katastrálne územie Jamník.

⁴⁴ Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad (ďalej ŠA PO, A PP), f. Okresný národný výbor v Poprade 1945-1990, administratívne spisy, k. 8, sign. 4190/1946. Zápisnica spísaná medzi obvodným úradom NV v Batizovciach a správcom židovských nehnuteľností.

⁴⁵ Majetkovým vzťahom po druhej svetovej vojne sa venovali okrem nasledovné právne normy: Nariadenie SNR zo dňa 8. 9. 1944 o zaistení nemeckých a arizovaných podnikov. In Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945. Bratislava 1944, 1945; Nariadenie SNR zo dňa 5. 6. 1945 o národnej správe. In Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945. Bratislava 1944, 1945; Nariadenie SNR zo dňa 14. 5. 1946, ktorým sa mení nariadenie o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. In Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady 1946. Bratislava 1946; Nariadenie SNR zo dňa 5. 9. 1946 o vydávaní výmerov a vlastníctve pôdy pridelenéj podľa nariadenia č. 104/1945 Sb. n. SNR v znení nariadenia č. 64/1946 Sb. n. SNR. In Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady 1946. Bratislava 1946; Nariadenia SNR zo dňa 19. 12. 1947, ktorým sa menia a dopĺňujú niektoré ustanovenia nariadenia o konfiškovaní pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa. In Sbirka nariadení Slovenskej národnej rady 1947. Bratislava 1947.

Majetky, ktoré boli konfiškované, alebo pod národnou správou, zostali buď v správe štátu, alebo boli neskôr pridelované prídelcom. Tu sa preferovalo prerozdelenie občanom slovenskej a rusínskej národnosti.⁴⁶ Tak sa dostala značná časť niekdajších židovských majetkov do rúk Slovákov a Rusínov vo všetkých častiach Spiša.⁴⁷ Niektorí z nich ich dostali za zásluhy v protifašistickom odboji.⁴⁸ Časť židovských majetkov aj v spišskom regióne zostala v správe štátu ako tomu bolo okrem iného napríklad v Starej Lubovni či Podolínci.⁴⁹

Je zaujímavé sledovať ako sa po oslobodení hľadalo na niektorých bývalých arizátorov. O niekdajšom arizátorovi z Kamienky sa v správe Miestneho národného výboru v Hniezdnom z 3. 8. 1945 uvádza: „S *Nemcami nič spoločného nemal, je teda tak národne, ako i politicky spoľahlivý.*“⁵⁰ Na druhej strane mali preživší spišskí Židia problém dostať sa späť k svojmu majetku preto, lebo pred vojnou sa hlásili k nemeckej alebo maďarskej národnosti. Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu vydalo 16. 5. 1945 obežník určený miestnym a okresným národným výborom na Slovensku, kde sa okrem iného uvádza: „*Bývalí vlastníci – Židia a židovské združenia – nesmú sa samovoľne ujímať držby a úžitku týchto nehnuteľností a nesmú podnikať nijaké dispozície ohľadom ich obhospodarovania.*“⁵¹

Napriek vyššie uvedeným prekážkam sa Židia na Spiši snažili dostať späť k svojim majetkom. Jednoduchší spôsob bolo získanie národného správcovstva nad daným majetkom. Týmto krokom sa síce nestali Židia vlastníckmi, ale mohli aspoň bývať, alebo podnikať v danej nehnuteľnosti a dúfať, že v budúcnosti budú reálne majiteľmi týchto nehnuteľností. Niektorým sa podarilo stať sa národnými správcami, mnohým ale nie.⁵² Miestne národné výbory odôvodňovali uprednostnenie iného národného správcu pred Židom tak to urobil napríklad MNV v Spišskej Novej Vsi: „*Poradný sbor sa pridržiava svojho vyjadrenia, lebo v zákone o národných správach niet uvedené, že podniky musia byť pridelované dedičom späť, ale môže byť tam určená osoba, ktorú pokladá MNV za spôsobilú podnik viesť.*“⁵³

Zložitejší spôsob ako sa dostať späť k majetkom predstavovali reštitúcie. Krátko po vojne neexistovala právna úprava, ktorá by jasne definovala spôsob akým sa má reštituovať majetok. Definitívnu úpravu povojnových reštitúcií priniesol až zákon č. 128/1946 Zb.⁵⁴

⁴⁶ KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ, Majetkové změny v ČSR v letech 1945 – 1948. ..., s. 9.

⁴⁷ ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Spišskej Novej Vsi 1945 – 1990, odbor poľnohospodársky, prezidiálne spisy, k. 2. Prídel pozemkov z majetkov Filipa Silbersteina na výstavbu rodinných domov v Betlanovciach, 1951 – 1960.

⁴⁸ SEDLICKÁ, „Není přítel jako přítel“ : Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. ..., s. 160.

⁴⁹ ŠA PO, A SL, f. Okresný národný výbor v Starej Lubovni 1945 – 1960, spisy lesného oddelenia, k. 82, sign. 7853/1948. Výrubné listy poplatníkov bývalých židovských lesov; ŠA PO, A SL, f. Okresný národný výbor v Starej Lubovni 1945 – 1960, spisy lesného oddelenia, k. 82, sign. 6088/1947. Štátne bývalé židovské lesné majetky (evidencia).

⁵⁰ ŠA PO, A SL, f. Obvodný úrad Miestnych národných výborov Hniezdne 1945 – 1950, administratívne písomnosti, k. 2, sign. B-V-56-1-1945. Evidencia nemeckých, maďarských a židovských majetkov.

⁵¹ ŠA PO, A SL, f. Obvodný úrad Miestnych národných výborov Hniezdne 1945 – 1950, administratívne písomnosti, k. 2, sign. 382/1945. Dispozície bývalými židovskými poľnohospodárskymi nehnuteľnosťami.

⁵² ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, administratívne spisy, k. 8, sign. 3497/1946. Žiadosť Kláry Lowy o pridelenie obchodu a rodičovského domu v Poprade, kde bola uvalená národná správa.

⁵³ ŠA KE, A SN, f. Okresné živnostenské spoločenstvo v Spišskej Novej Vsi 1925 – 1951, k. 1, sign. 522/1945. Dočasná správa, Ľudovít Holender, Spišská Nová Ves, vymenovanie dočasného správcu v osobe Valeria Grunová.

⁵⁴ KUKLÍK – NĚMEČKOVÁ, Majetkové změny v ČSR v letech 1945 – 1948. ..., s. 5.

Aj na Spiši sa niekoľko Židov odhodlalo prísť späť k svojim majetkom formou reštitúcií.⁵⁵ Pri reštitučných konaniach bolo Židom veľmi nápomocné Združenie rasovo prenasledovaných.⁵⁶ Bol to však veľmi zdĺhavý proces, ktorý do roku 1948 nebol ukončený. Od spomínaného roku bol v Československu nastolený komunistický režim a nové spoločenské pomery nepriali reštitúciám židovského majetku.⁵⁷

Napriek mnohým ťažkostiam sa viacerým spišským Židom podarilo už krátko po druhej svetovej vojne získať späť svoje majetky a uplatniť sa na pracovnom trhu. Jednalo sa najmä o Židov, ktorí pred vojnou deklarovali slovenskú prípadne židovskú národnosť. Napríklad v Spišskej Novej Vsi, ale aj inde, mali v období rokov 1945 – 1948 Židia opäť svoje obchodné prevádzky.⁵⁸ Jednalo sa však najmä o menšie podniky.⁵⁹ V roku 1946 malo Okresné živnostenské spoločenstvo v Spišskej Novej Vsi 494 členov, pričom približne 2 % z nich boli Židia.⁶⁰ Aj jedna zo zamestnankýň tohto spoločenstva bola židovského pôvodu.⁶¹

Niektorí preživší spišskí židovskí lekári sa po vojne vrátili k svojej lekárskej praxi. K 1. 7. 1945 bolo zo 70 lekárov na Spiši 30 Židov.⁶² Viacerí židovskí právnici na Spiši si po návrate znova otvorili advokátsku prax. Po vojne zo 16 advokátov na Spiši bolo 10 židovského pôvodu.⁶³ Niekoľkí spišskí židovskí právnici pôsobili ako obhajcovia na pojednávaníach ľudových súdov.⁶⁴ Po vojne sa vrátili tiež preživší židovskí architekti, stavební inžinieri a ďalší, ktorí sa venovali tzv. slobodným povolaniam.⁶⁵ Tiež pokračovali v činnosti, ktorú vykonávali pred druhou svetovou vojnou.⁶⁶

Podľa viacerých Židov na Slovensku i na Spiši bola židovská identita príčinou ich prenasledovania počas druhej svetovej vojny.⁶⁷ Podľa ich názoru im spôsobovala problémy aj po návrate domov po skončení vojny.⁶⁸ Preto mnohí Židia na Slovensku a na Spiši videli

⁵⁵ ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1960, k. 38, sign. 2399/1946. Súpis osôb židovského pôvodu a ich majetkovoprávných nárokov.

⁵⁶ SULAČEK, Jozef. Osudy židovských inžinierov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. 1 časť. Bratislava 2017, s. 208.

⁵⁷ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 379.

⁵⁸ SULAČEK, Jozef. Židovskí obchodníci na Spiši. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). Z minulosti Spiša XVIII. Levoča 2010, s. 122–123.

⁵⁹ ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, Register živností remeselných 1925 – 1949; Register živností koncesovaných 1925 – 1954; Register živností slobodných 1925 – 1949.

⁶⁰ ŠA KE, A SN, f. Okresné živnostenské spoločenstvo v Spišskej Novej Vsi 1925 – 1951, k 2, sign. 771/1946. Soznam živnostníkov okresu spišskonovoveského.

⁶¹ ŠA KE, A SN, f. Okresné živnostenské spoločenstvo v Spišskej Novej Vsi 1925 – 1951, k. 1. Magda Goldbergerová, Spišská Nová Ves, žiadosť o zvýšenie platu, 3. 10. 1945.

⁶² SULAČEK, Jozef. Židovskí lekári na Spiši. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). Z minulosti Spiša XI. Levoča 2003, s. 146.

⁶³ SULAČEK, Jozef. Židovskí právnici na Spiši. In FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (eds.). Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého. Levoča 2012, s. 184.

⁶⁴ SULAČEK, Jozef. Právnici práva zbavení. Perzekúcie židovských právnikov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. 1. časť. Bratislava 2014, s. 19, 42, 56, 93, 161.

⁶⁵ SULAČEK, Osudy židovských inžinierov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. 1 časť. ..., s. 61–62, 207–209.

⁶⁶ SULAČEK, Jozef. Osudy židovských inžinierov na Spiši. In SOJÁK, Marián – ŽIFČÁK, František (eds.). Z minulosti Spiša XXVIII. Levoča 2020, s. 239.

⁶⁷ JANKECH, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). ..., s. 149.

⁶⁸ ŠMIGEL – ŠIŠIAKOVÁ, Povojnový antisemitizmus na východnom Slovensku. ..., s. 198.

východisko v asimilácii s majoritným obyvateľstvom.⁶⁹ Jedným z prejavov asimilácie bola zmena priezvisk z nemecky znejúcich na slovensky znejúce. Dialo sa to vo veľkom aj na Spiši ako napríklad v Lučivnej, Poprade, Veľkej Lomnici a inde.⁷⁰ Niektorí si dokonca menili aj krstné mená ak sa im zdali príliš židovské.⁷¹ So slovenskými menami a priezviskami sa cítili bezpečnejšie. Viacerí Židia na Slovensku a na Spiši po hrôzach prežitých v koncentračných táboroch prestali praktizovať svoju vieru.⁷² K asimilácii Židov prispeli i zmiešané manželstvá.⁷³ Snahu o splynutie s majoritou predstavovalo aj rozprávanie po slovensky nielen na verejnosti, ale aj v rodinách a tiež hlásenie sa k slovenskej národnosti.⁷⁴

Na druhej strane značná časť Židov na Slovensku a na Spiši sa po vojne snažila udržať svoju vieru a tradície. To, že prežili holokaust, vnímali ako zázrak čo ich vieru ešte upevnilo. Už krátko po návrate sa usilovali obnoviť náboženský život. Nanovo utvorili židovské náboženské obce. Bolo ich už ale menej ako v pred vojnou. Niektoré sa udržali iba veľmi krátko ako to bolo v prípade židovskej náboženskej obce v Gelnici.⁷⁵ K 15. 4. 1948 na Spiši existovali židovské náboženské obce v Kežmarku, Levoča, Podolínci, Poprade, Spišskej Novej Vsi, Starej Lubovni, Spišskom Podhradí, Krompachoch, Spišskej Belej a Smolníku.⁷⁶ V niektorých židovských náboženských obciach na Spiši sa ich členovia po vojne snažili obnoviť poškodené synagógy, cintoríny a ďalšie objekty ako to bolo napríklad v Spišskej Novej Vsi, Starej Lubovni, Kežmarku a v iných miestach.⁷⁷ Bolo to však nesmierne náročné pretože škody boli veľké a členov židovskej komunity málo.⁷⁸ Rabíni boli po roku 1945 iba v Kežmarku a Spišskom Podhradí.⁷⁹ Títo rabíni mali na starosti aj ďalšie židovské náboženské obce na Spiši. Šojcheti (kóšer mäsiari) boli po druhej svetovej vojne tiež iba v Kežmarku a Spišskom Podhradí. V prípade potreby navštevovali aj ostatné spišské židovské náboženské obce.⁸⁰ Už krátko po vojne si na niekoľkých miestach Spiša pripomenuli obeť holokaustu pamätnými tabuľami ako to bolo napríklad v Levoči.⁸¹ Od roku 1946 sa v niektorých židovských náboženských obciach na Spiši každoročne konali smútočné askary (spomienky) venované obetiam holokaustu.⁸²

⁶⁹ BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Ako ďalej? Židovská identita v rokoch 1945 – 1952. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca* 4. Bratislava 1998, s. 188.

⁷⁰ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, administratívne spisy, k. 8, sign. 4142/1946. Výmer na zmenu priezviska Rabiner na Rada.; ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, administratívne spisy, k. 8, sign. 3955/1946. Zmena priezviska Pavla Tischbergera na priezvisko Tichý.

⁷¹ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, administratívne spisy, k. 8, sign. 3956/1946. Zmena priezviska dr. Isidora Rosenthála na meno a priezvisko Igor Rival.

⁷² SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 50.

⁷³ ŠIŠJAKOVÁ, K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. ..., s. 175.

⁷⁴ ŠIŠJAKOVÁ, Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku..., s. 95.

⁷⁵ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A - K. ..., s. 128.

⁷⁶ SNA, f. Ústredný zväz židovských náboženských obcí 1930 – 1960, k. 2, ÚZ ŽNO, distribučná komisia, 1947-1948.

⁷⁷ SNA, f. Ústredný zväz židovských náboženských obcí 1930 – 1960, k. 2, Zápisnica o 4. zasadnutí výboru Ústredného svazu židovských náboženských obcí na Slovensku v Bratislave, konanom 15. 4. 1947.

⁷⁸ SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 121.

⁷⁹ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 3. zväzok, S - T. ..., s. 102.

⁸⁰ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A - K. ..., s. 186.

⁸¹ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 2. zväzok, L - R. ..., s. 18.

⁸² SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 63.

Po druhej svetovej vojne boli židovské náboženské obce na Slovensku organizované v Ústrednom zväze židovských náboženských obcí.⁸³ Bola to jednotná organizácia pre všetkých Židov na Slovensku bez ohľadu na to z akého boli náboženského prúdu.⁸⁴ To vytváralo trenice medzi ortodoxnými, status quo ante a neologickými Židmi, ktoré sa nevyhli ani niektorým židovským náboženským obciam na Spiši ako to bolo napríklad v Spišskej Novej Vsi, kde sa ortodoxní Židia sťažovali na status quo ante Židov, že sa málo venujú náboženskému životu.⁸⁵ Ústredný zväz židovských náboženských obcí sa usiloval byť jednotlivým ŽNO nápomocný v rôznych oblastiach života. Posielal im napríklad macesy, múku, margarín, cukor, kávu a ďalšie potraviny pre náboženské účely.⁸⁶

Po skončení druhej svetovej vojny pôsobilo na Slovensku niekoľko židovských spolkov a organizácií. Bolo ich však oveľa menej ako pred vojnou. Boli medzi nimi ortodoxný Agudath Israel a sionistické spolky Mizrahi, Bne Akiva a Hašomer Hacair.⁸⁷ Svoju činnosť obnovil tiež Zväz sionistov v ČSR.⁸⁸ Tieto spolky a organizácie pôsobili aj v niektorých náboženských obciach na Spiši.⁸⁹

Spomínané sionistické spolky a organizácie boli aktívne v rôznych oblastiach, okrem iného napríklad usporadúvali zbierky z ktorých sa následne vysadil v Palestíne les na pamiatku obetí holokaustu.⁹⁰ Hlavnou prioritou pre sionistické spolky však bolo v spolupráci s medzinárodnými židovskými organizáciami na Slovensku a na Spiši propagovať presídlenie Židov do Palestíny. Ľudovodemokratický režim v Československu tejto migrácii nebránil a tak sa v rokoch 1945 – 1948 vysťahovalo do Palestíny zo Slovenska vyše 1200 Židov medzi ktorými boli i viacerí príslušníci tejto komunity zo Spiša. Popri nich odišlo do USA a inde na Západ ďalších 4000 Židov zo Slovenska. I medzi nimi sa našlo viacero spišských Židov.⁹¹

Popri migrácii do zahraničia dochádzalo aj k migrácii v rámci Československa. Niekoľko spišských Židov sa v rámci tejto migrácie v rokoch 1945 – 1948 presťahovalo do Košíc, Bratislavy, Prahy a do ďalších väčších miest. Pre migráciu v rámci Československa sa spišskí Židia rozhodli kvôli väčšej anonymite, prípadne pre lepšie možnosti náboženského života vo väčších sídlach.⁹²

Migrácia do zahraničia bola spôsobená rôznymi faktormi. U mnohých to bolo z dôvodu negatívnych zážitkov, ktoré Židia na Slovensku zažili počas vojny i po nej. Ďalším

⁸³ Vyhláška 231 Predsedníctva Slovenskej národnej rady zo dňa 10. septembra 1945, ktorou sa uverejňuje uznesenie Zboru povereníkov Slovenskej národnej rady o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku. In Úradný vestník 1945, č. 23, 29. septembra 1945, s. 515-516.

⁸⁴ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 412.

⁸⁵ KORMOŠOVÁ, Ružena a kolektív. Dejiny židov v Spišskej Novej Vsi. Spišská Nová Ves 2022, s. 170.

⁸⁶ SNA, f. Ústredný zväz židovských náboženských obcí 1930 – 1960, k. 2, ÚZ ŽNO, distribučná komisia, 1947 – 1948.

⁸⁷ Agudath Israel bolo medzinárodné ortodoxné religiózne združenie, Mizrahi bola silne religiózne orientovaná sionistická organizácia, Bne Akiva bol mládežnícky religiózny sionistický spolok a Hašomer Hacair bolo ľavicovo orientované sionistické skautské hnutie.; JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 387.

⁸⁸ NIR, Akiva. Sionistické hnutie po druhej svetovej vojne. In MEŠTAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava : SNM - Múzeum židovskej kultúry, 1998, s. 81.

⁸⁹ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A - K. ..., s. 10.

⁹⁰ SNA, f. Ústredný zväz židovských náboženských obcí, 1930 – 1960, k. 1. Akcia Jáar kďošé Českoslovakia, 26. 2. 1947.

⁹¹ JANKECH, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). ..., s. 222.

⁹² ŠIŠJAKOVÁ, Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku ..., s. 103.

dôvodom bol problém s navrátením majetkov. V neposlednom rade sa sionisticky orientovaní Židia nadchli pre myšlienku bývania v Palestíne ako pôvodnej vlasti židovského národa. Popri týchto príčinách sa našlo ešte množstvo ďalších čiastkových dôvodov, kvôli ktorým časť Židov zo Slovenska a Spiša odišla nielen do Izraela, ale aj do iných štátov.⁹³

Spišskí Židia v období komunistického režimu 1948 – 1989

Veľkú zmenu pre spoločnosť v Československu a teda i pre Židov na Spiši a na Slovensku predstavoval komunistický prevrat vo februári 1948. Nasledujúci text sa bude venovať dopadu tejto udalosti na židovskú komunitu na Spiši a následne sa bude zaoberať tým čo sa s ňou dialo počas štyroch desaťročí komunistického režimu.

Nástup komunistického režimu znamenal výrazný zásah do majetkových pomerov Židov na Slovensku. Komunistický režim pokladal problém reštitúcií prebiehajúcich v rokoch 1945 – 1948 za vyriešený a táto téma bola počas jeho existencie tabuizovaná. Židovský majetok, ktorý v rokoch 1945 – 1948 prešiel pod tzv. národnú správu, bol po komunistickom prevrate znárodnený.⁹⁴ Znárodnenie sa týkalo i značnej časti majetkov, ktoré sa podarilo niektorým Židom získať v povojnových reštitúciách. V rukách Židov mohli zostať poväčšine iba ich domy prípadne pozemky malých rozmerov.⁹⁵ Znárodnené boli po roku 1948 aj židovské podniky, ktoré po vojne nakrátko obnovili svoju činnosť keďže komunistický režim celkom potlačil súkromné podnikanie. Ako príklad je možné uviesť likérku v Spišskej Belej, ktorá bola v roku 1947 vrátená pôvodným majiteľom Kleinbergerovcom. Už o rok neskôr bol tento podnik znárodnený.⁹⁶ Ako zaujímavosť je možné uviesť, že v rokoch 1951 – 1980 bol vedúcim tohto národného podniku Alexander Fried, ktorý bol židovského pôvodu. Vedúce pozície v národných podnikoch zastávali osoby židovského pôvodu aj na niektorých ďalších miestach Spiša.⁹⁷

Napriek bagatelizovaniu židovských reštitúcií zo strany štátu sa niektorí jednotlivci dožadovali vrátenia svojich majetkov prípadne náhrady za nich aj po roku 1948.⁹⁸ Niekedy sa spor štátu a židovských obyvateľov o ich majetky ťahal aj celé desaťročia. Príkladom sú majetky rodiny Lorberovcov v Chrasti nad Hornádom, ktoré neboli vysporiadané ešte ani v 70. rokoch 20. storočia.⁹⁹ Napriek tomu, že štát sa usiloval po roku 1948 získať čo najviac nehnuteľného pôvodne židovského majetku pod svoju správu, časť židovských majetkov aj naďalej zostávala vo vlastníctve tzv. prídelcov, ktorým boli tieto majetky pridelené

⁹³ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 384, 392.

⁹⁴ MORAVSKÁ, Dorota. (De)sekuritizácia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. (diplomová práca) Praha 2014, s. 60.

⁹⁵ ŠA PO, A SL, f. Okresný národný výbor v Starej Lubovni 1945 – 1960, lesné oddelenie, k. 352, sign. 661/1951. Štátne lesné majetky (bývalé židovské), nereštituované, vypustené z odbornej správy.

⁹⁶ VDOVJAK, Milan – ČARNOGURSKÁ, Tamara. Etikety zo Spišskej Belej a Popradu. Spišská Belá 2018, s. 19.

⁹⁷ LORENČÍK, Lubomír – ŠVORC, Peter. Hospodársky život Beľanov po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (ed.). Spišská Belá. Prešov 2006, s. 267.

⁹⁸ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor poľnohospodárstva a lesného hospodárstva 1949 – 1960; k. 2, sign. IX-551-1949. Ida Senowitz, odvolanie proti uvaleniu národnej správy.

⁹⁹ ŠA KE, A SN, f. Okresný národný výbor v Spišskej Novej Vsi 1945 – 1990, odbor poľnohospodársky, prezidiálne spisy, k. 29. Majetok Dr. Ondreja Lorbera a spol., konfiškačné rozhodnutia 1945-1960, katastrálne územie Chrast nad Hornádom.

po skončení druhej svetovej vojny.¹⁰⁰ Nezriedka trvalo pomerne dlhý čas, kým sa tieto majetkovoprávne záležitosti dali legislatívne celkom do poriadku.¹⁰¹ Odhliadnuc od niekoľkých prídelcov však mal v období komunistického režimu väčšinu pôvodne židovských majetkov vo vlastníctve štát.¹⁰² Týkalo sa to tak pozemkov, lesnej, ornej pôdy, podnikov ako aj rôznych nehnuteľností.¹⁰³

Komunistický prevrat vo februári 1948 priniesol vládu jednej strany – Komunistickej strany Československa. Časť slovenských Židov patrila k voličom Demokratickej strany a preto na túto udalosť hľadeli negatívne.¹⁰⁴ Značná časť Židov na Slovensku i na Spiši nástup komunistov k moci vnímala pozitívne. Po skúsenostiach druhej svetovej vojny kedy sa krajne pravicové nacionalistické hnutia – nemecký nacizmus a slovenský ľudácky režim podieľali na likvidácii väčšiny židovského obyvateľstva, bolo totiž celkom prirodzené, že mnohí preživší Židia začali byť ľavicovo a internacionálne orientovaní. Prispelo k tomu aj oslobodenie väčšiny územia Slovenska sovietskou armádou.¹⁰⁵ Viacerí Židia zo Slovenska a Spiša preto KSČ nielen volili, ale stali sa aj jej členmi. Niektorým spišským Židom sa dokonca podarilo dosiahnuť vysoké štátne funkcie.¹⁰⁶ K najvýznamnejším komunistickým politikom židovského pôvodu pochádzajúcim zo Spiša patrili Eduard Friš (pôvodne Frisch) zo Starej Lubovne a Július Bránik (pôvodne Maibaum) z Kežmarku. Friš bol tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), členom Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej ÚV KSČ), členom sekretariátu ÚV KSS, poslancom Národného zhromaždenia a šéfredaktorom novín Pravda.¹⁰⁷ Bránik bol takisto členom ÚV KSČ. Okrem toho bol aj členom predsedníctva ÚV KSS a povereníkom (predsedom) Slovenského úradu plánovacieho.¹⁰⁸ V tomto smere bol Spiš v porovnaní s inými regiónmi výnimočný pretože z iných častí Slovenska sa osoby židovského pôvodu nedostali na také dôležité pozície. Zámerne používame slovné spojenie „osoby židovského pôvodu“ pretože väčšina ľudí angažujúcich sa v komunistickej strane už nepraktizovala judaizmus a ani sa nepovažovala za Židov.¹⁰⁹

Postoj komunistického režimu v Československu k židovskému obyvateľstvu sa dynamicky vyvíjal. Vo februári až máji 1948 kedy prebiehalo utváranie štátu Izrael a došlo aj k vyhláseniu jeho samostatnosti boli československí komunisti voči tomuto novému štátu

¹⁰⁰ ŠA PO, SA LE, f. ONV Levoča, odbor poľnohospodárstva a lesného hospodárstva 1949 – 1960, k. 2, sign. IX-551-1949. Zoznam poľnohospodárskych majetkov na ktoré bola uvalená Národná správa od 1. 5. 1949 v okrese Levoča.

¹⁰¹ ŠA PO, A SL, f. Okresný národný výbor v Starej Lubovni 1945 – 1960, finančné oddelenie, k. 463, sign. 213.3/1955. Konfiškácia a prídelové listiny bývalých židovských majetkov v obciach Hniezdne, Nižné Ružbachy, Podolíneč, Veľký Sulín, Vyšné Ružbachy.

¹⁰² ŠA PO, A SL, f. Okresný národný výbor v Starej Lubovni 1945 – 1960, spisy lesného oddelenia, k. 82, sign. 7853/1948. Výrubné listy poplatníkov bývalých židovských lesov.

¹⁰³ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, lesné oddelenie, k. 19, sign. 691/1951. Prídelenie bývalých židovských lesných majetkov do správy Československých štátnych lesov np.

¹⁰⁴ BUMOVÁ, Ivica. Predvolebný zápas na stránkach denníkov ČAS a PRAVDA (1945 – 1946). In Pamäť národa, 2006, roč. 3, č. 4, s. 6.

¹⁰⁵ SALNER – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Politika a komunita. ..., s. 36.

¹⁰⁶ SALNER, Peter. „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 122.

¹⁰⁷ SULAČEK, Jozef. Právnicki práva zbavení. Perzekúcie židovských právnikov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. 2. časť. Bratislava 2014, s. 102.

¹⁰⁸ KOLEKTÍV. Biografický lexikón Slovenska II. C - F. Martin 2004, s. 666.

¹⁰⁹ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 398.

naladení prevažne pozitívne. Bolo to v súlade so všeobecným stanoviskom Sovietskeho zväzu a ďalších krajín východného bloku. Tak ako mali československí komunisti pozitívny postoj k Izraelu, mali ho podobne aj k tunajším Židom. Takéto stanovisko KSČ zaujímal v podstate až do konca roka 1948. V priebehu roka 1949 sa však postoj predstaviteľov Československa k Izraelu začať meniť. Bolo to dané zmenou stanoviska Sovietskeho zväzu, ktorý z rôznych dôvodov začal považovať Izrael za svojho nepriateľa. Mohol za to okrem iného príklon Izraela k Západu a zvýšený záujem o vystaňovanie sovietskych Židov do Izraela krátko po jeho vzniku. Sovietsky zväz si totiž nemohol dovoliť emigráciu niekoľkých miliónov svojich obyvateľov.¹¹⁰

So zmenou sovietskeho postoja súvisela aj zmena nazerania československej vládnej moci na sionistické hnutie v Československu. V rokoch 1945 – 1948 boli sionisti v Československu vnímaní prevažne neutrálne prípadne pozitívne. V priebehu roka 1949 však pod vplyvom celkovej atmosféry vo východnom bloku začali československé orgány hľadiť na sionistické organizácie negatívne. V čase komunistického prevratu v rámci hlavnej sionistickej organizácie – Ústredného zväzu sionistov (ÚZS) pôsobili hnutia Hašomer Hacair, Achdut Haavodach (sociálno-demokraticky orientované hnutie), Mapaj (socialisticky orientované hnutie), Všeobecní sionisti (centristické „buržoázne“ hnutie) a Mizrahi. Mimo ÚZS existovali organizácie Agudat Israel, Únia sionistov – revizionistov (nacionalistické expanzionistické hnutie, sekcia izraelskej organizácie Irgun) a Sternova skupina (radikálne nacionálne-ľavicové hnutie). V ČSR pôsobili aj medzinárodné židovské organizácie ako napríklad Joint. Práve táto organizácia bola v Československu zakázaná ako prvá v roku 1950. Neskôr boli zakázané aj ďalšie sionistické organizácie. Definitívny koniec pre sionistov v ČSR znamenal zákaz činnosti Ústredného zväzu sionistov v roku 1952. Československé orgány zdôvodňovali zákazy protištátnou činnosťou sionistov. Väčšina vyššie spomínaných organizácií pôsobila aj na Spiši. Ich celoštátny zákaz v roku 1952 platil aj v spišskom regióne.¹¹¹

Z vyššie uvedeného je teda zrejmé, že sionizmus bol komunistickým režimom považovaný za nepriateľskú ideológiu. V skutočnosti išlo o prekrytie antisemitizmu u časti komunistických predstaviteľov.¹¹² Obvinenie zo sionizmu bolo jedným z kľúčových bodov obžaloby v procese s Rudolfom Slánskym a ďalšími vysokopostavenými komunistami židovského pôvodu v roku 1952.¹¹³ V procese so Slánskym ani v následnom procese s funkcionármi sionistických organizácií na Slovensku nebola súdená žiadna osoba židovského pôvodu zo Spiša. Židia na Spiši však pocítili dôsledky týchto procesov, ktoré spustili ďalšiu vlnu antisemitizmu v ČSR.¹¹⁴

¹¹⁰ Tejto téme sa venovalo viacero prác z ktorých je možné uviesť napríklad: MEYER, Peter – WEINRYB, Bernard – DUSCHINSKY, Eugen – SYLVAIN, Nicolas. *The Jews in the Soviet Satellites*. Syracuse 1953, 638 p.; ŠROMOVSKÝ Martin. *The attitude of the government towards the Jewish question in Czechoslovakia during 1945 – 1953*. In *East European History*, 2016, vol. 3, no. 1, pp. 29-31.; ŠMOK, Martin. Každý Žid je sionista a každý sionista je špión! (Príbeh distribúcie sociálnych podpor). In *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 4, s. 29-39.

¹¹¹ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948 – 1953). ..., s. 67, 80, 81, 85, 88, 166.

¹¹² ŠMIGEL, Michal. Kontúry židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In *Historia et Theoria Iuris*, 2019, roč. 11, č. 2, s. 89.

¹¹³ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948-1953). ..., s. 115, 117, 123.

¹¹⁴ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948-1953). ..., s. 124.

Búrlivé 50. roky sa dotkli niektorých Židov zo Spiša predovšetkým v pracovnom živote. Časť z nich bola priradená na nižšie pracovné pozície. Súviselo to nielen so sionizmom, ale aj s tzv. „buržoáznym“ pôvodom týchto ľudí.¹¹⁵ O funkcie prišli v 50-tych rokoch 20. storočia napríklad aj vyššie spomínaní vysokopostavení komunisti židovského pôvodu Július Bránik a Eduard Friš. Na rozdiel od iných židovských komunistických politikov nebol u týchto dvoch primárnym dôvodom sionizmus, ale iné okolnosti. Bránik kritizoval socialistické hospodárstvo za čo bol obvinený zo slovenského buržoázneho nacionalizmu. To bol jeho politický koniec. Friš zasa o funkcie prišiel kvôli obvineniam z trockizmu. Impulzom pre tieto obvinenia bola jeho kritika ÚV KSS.¹¹⁶ Antisemitská vlna v ČSR skrývaná za boj proti sionizmu sa postupne upokojovala od konca 50. rokov 20. storočia.¹¹⁷

Ako bolo skôr spomínané, Židia zo Spiša a zo Slovenska odchádzali už v rokoch 1945 – 1947. K najväčšej migračnej vlne však došlo až následne v rokoch 1948 – 1949.¹¹⁸ Dôvodom pre odchod mali tunajší Židia niekoľko. Jedným z nich bol antisemitizmus, ktorý Židia zažívali v každodennom živote. Oficiálne boli antisemitské prejavy trestné avšak v reálnom živote k nim väčšinou beztrestne stále dochádzalo. S tým súvisela otázka navrátenia majetkov. Keď Židia videli po niekoľkých rokoch bezvýslednosť snáh o vrátenie majetku, zvolili radšej odchod.¹¹⁹ Pre niektorých bol dôvodom na odchod komunistický prevrat vo februári 1948. Výrazným impulzom pre emigráciu z Československa bolo vyhlásenie nezávislosti štátu Izrael v máji 1948. V ďalších mesiacoch tam potom za vidinou lepšieho a slobodného života vo veľkom odchádzali Židia zo Slovenska i Spiša.¹²⁰ Bol to rozdiel oproti predchádzajúcemu obdobiu kedy odišla väčšia časť Židov do západných krajín a menšia časť na územie budúceho Izraela. Viacerí spišskí Židia, ktorí zostali v ČSR i po roku 1948 sa zo Spiša presťahovali do iných častí štátu.¹²¹

Ako príklad typickej židovskej emigrácie môžeme uviesť Spišskú Starú Ves.¹²² Z preživších spišskostaroveských Židov polovica odišla do Izraela, jedna tretina odišla do miest v iných častiach ČSR a zvyšná časť do Austrálie, Belgicka, Švajčiarska, Kanady a USA. Preživší Židia z obcí v okolí Spišskej Starej Vsi odišli do Izraela, Kanady a Austrálie.¹²³

Až do konca roka 1948 nerobili československé štátne orgány Židom odchádzajúcim do Izraela a inde do zahraničia prakticky žiadne prekážky. V priebehu roka 1949 kvôli vyššie spomenutým okolnostiam však československá komunistická moc začala odchod Židov čoraz viac sťažovať. Napriek tomu sa ešte aj v tomto období podarilo vysťahovať značnému počtu židovského obyvateľstva. V roku 1950 však po zásahoch československej vlády bolo veľmi náročné opustiť krajinu. Izrael bol už totiž považovaný za kapitalistickú

¹¹⁵ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 400.

¹¹⁶ ANEV, Petr – BÍLÝ, Matej (eds.). Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921 – 1989), A - K. Praha 2018, s. 201, 345.

¹¹⁷ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 407.

¹¹⁸ JANKECH, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). ..., s. 222.

¹¹⁹ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisionizmus v Československu (1948 – 1953). ..., s. 60.

¹²⁰ BÜCHLER, Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A - K. ..., s. 128.

¹²¹ LAINCZ, Eduard – MURCKO, Michal. Dejiny Starej Lubovne v rokoch 1918 – 2015. In LAINCZ, Eduard – MARCINOVÁ, Františka (eds.). Libenow, Liblaw, Lubowla, Alt Lublau, Ólubló... Stará Lubovňa. Stará Lubovňa 2020, s. 311, 515.

¹²² MAJERIKOVÁ, Milica. Židovská náboženská obec Spišská Stará Ves. In MALOVCOVÁ, Božena (ed.). Spišská Stará Ves. Prešov 2008, s. 202.

¹²³ ŠOLTÝS, Eugen – SCHLOSSMAN, Jenö. Spomienky na židovskú obec Spišská Stará Ves. Zürich 1987, s. 45.

cudzinu a do tej nebolo možné presťahovať sa. Vládna moc bránila vysťahovaniu zostávajúcich Židov aj z dôvodu, že značná časť z nich patrila medzi inteligenciu a odborníkov pracujúcich v priemysle, či zdravotníctve.¹²⁴ Niekoľko rokov sa tak do Izraela a inde do zahraničia podarilo odísť len niekoľkým jednotlivcom z radov Židov na Spiši a na Slovensku. Tvrdé podmienky týkajúce sa odchodu do Izraela sa trochu zmiernili až koncom 50. rokov 20. storočia.¹²⁵

K pozvoľnému uvoľňovaniu spoločenských pomerov v Československu potom dochádzalo v priebehu 60. rokov 20. storočia. To využili ďalší Židia zo Spiša a Slovenska na odchod. Posledná väčšia vlna židovskej emigrácie bola spojená s okupáciou Československa v auguste 1968. Následne sa otvorili na niekoľko mesiacov hranice čo využili aj viacerí Židia zo Slovenska a Spiša. Ich cieľom boli tentoraz predovšetkým západné štáty, v menšej miere Izrael.¹²⁶ Nastupujúca normalizácia opäť sťažila možnosť odchodu. V 70. a 80. rokoch 20. storočia preto zo Spiša na Západ a do Izraela odišlo už len niekoľko jednotlivcov. Súčasne s odchodmi do zahraničia počas celého obdobia socializmu prebiehala vnútorná migrácia kedy sa Židia zo Spiša presťahovali do iných častí Československa.¹²⁷

Hoci začiatky v novom domove boli pre Židov zo Slovenska a Spiša ťažké, postupne sa mnohí z nich v Izraeli a inde v zahraničí pomerne dobre uplatnili.¹²⁸ Mnohí z nich si aj naďalej udržiavali povedomie o svojom pôvodnom domove na Spiši na ktorý spomínali s bolesťou, ale zároveň aj s nostalgiou. V období socializmu kvôli objektívnym dôvodom pricestovalo na návštevu do svojho rodného kraja iba niekoľko pôvodom spišských Židov.¹²⁹

Aj po roku 1948 pokračovala u časti židovského obyvateľstva na Spiši dobrovoľná asimilácia s majoritným obyvateľstvom. Po zlých skúsenostiach počas druhej svetovej vojny i po nej a z obavy pred neistou budúcnosťou sa mnohí spišskí Židia radšej vzdali svojej židovskej identity.¹³⁰ Viacerí z nich sa prestali zúčastňovať náboženského života. Niektorí sa vzdali viery svojich predkov aj úradne ako to bolo napríklad v Levoči, ale aj na iných miestach Spiša.¹³¹ Časť asimilujúcich Židov svojim potomkom narodeným v období socializmu zatajila židovský pôvod. Snaha o splynutie s majoritou je zrejma napríklad z archívnych prameňov Okresného národného výboru v Kežmarku z roku 1950: „Väčšina veriacich židovského vyznania sú pokrokoví ľudia, ktorí sa nepridržiavajú predpísaným rituálnym obradom. Používajú bravčové mäso, sú v zamestnaní tiež v sobotu.“¹³²

¹²⁴ ŠMIGEL, Kontúry židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. ..., s. 88.

¹²⁵ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 393, 407.

¹²⁶ SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 117.

¹²⁷ SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., 183.

¹²⁸ JABLONKOVÁ, Chana. Izrael a Židia zo Slovenska. In MEŠTAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 181.

¹²⁹ KORMOŠOVÁ, Dejiny židov v Spišskej Novej Vsi. Spišská Nová Ves 2022, s. 190 – 206.

¹³⁰ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945-1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisíonizmus v Československu (1948-1953). ..., s. 161.

¹³¹ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 378/1949. Lefkovičová Katarína r. Groszwirth, vystúpenie zo židovskej náboženskej obce.

¹³² ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 21/1950. Majetok a rozpočty Židovskej náboženskej obce v Kežmarku.

Súčasťou asimilačných trendov bola i naďalej zmena priezvisk a mien zo židovsky znejúcich na slovensky znejúce.¹³³ Správy o zmenách mien máme z Levoče, ale aj z iných miest na Spiši.¹³⁴

Viaceré osoby židovského pôvodu na Spiši sa kvôli splynutiu s majoritou zapájali do spoločenského života v regióne. Ako bolo vyššie spomínané, niektorí sa stali členmi KSC. Popri tom boli členmi aj ďalších spoločenských organizácií. Napríklad vyššie spomínaný Alexander Fried pôsobiaci v Spišskej Belej bol v 70. rokoch 20. storočia členom výboru miestneho odboru Matice slovenskej.¹³⁵

Časť Židov na Spiši v období socializmu asimiláciu odmietala a aj naďalej sa pridŕžala svojich náboženských a kultúrnych zvyklostí. V rámci tejto skupiny religiózne zameraných Židov nedochádzalo k asimilácii, ale k opačným procesom. K judaizmu sa opäť vracala časť tých, ktorí počas druhej svetovej vojny formálne prestúpili na kresťanskú vieru v snahe zachrániť si život.¹³⁶

Religiózne zameraní spišskí Židia boli aj po roku 1948 združení v židovských náboženských obciach spadajúcich pod Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku, ktorý po rozpustení sionistických spolkov na začiatku 50. rokov 20. storočia zastupoval celé slovenské židovstvo.¹³⁷ Veľká vysťahovalecká vlna v rokoch 1948 – 1949 však pre ŽNO predstavovala veľkú ranu.¹³⁸ V priebehu 50. rokov 20. storočia z dôvodu malého počtu veriacich zanikla väčšina židovských náboženských obcí na Spiši, ktoré boli obnovené po druhej svetovej vojne.¹³⁹ Zanikli takto aj dovtedy veľké a významné židovské náboženské obce ako ŽNO v Spišskom Podhradí. Tá sa dlho bránila rozpusteniu avšak kvôli malému počtu veriacich bola napokon nútená ukončiť činnosť. Tie spišské ŽNO, ktoré zostali, v podstate už len prežívali.¹⁴⁰

Veľká vysťahovalecká vlna v rokoch 1948 – 1949 silno zasiahla aj do náboženského života židovskej komunity na Spiši. V roku 1949 totiž odišiel do Izraela rabín Mayer Grünburg z Kežmarku.¹⁴¹ Neskôr odišiel aj rabín Gustáv Wald zo Spišského Podhradia. Odvtedy nebol na Spiši žiaden rabín a do regiónu museli dochádzať rabíni z iných miest.¹⁴² Problém bol aj so šojchetom (kóšer mäsiarom). Koncom 40. a začiatkom 50. rokov 20. storočia dochádzali do jednotlivých ŽNO na Spiši šojcheti zo Spišského Podhradia a Liptovského

¹³³ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 271/1949. Zmena mien a priezvisk, prenesenie agendy na Krajské národné výbory.

¹³⁴ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 271/1949. Tennenbaum Jozef, zmena priezviska na Jedlovský.

¹³⁵ ZMÁTLO, Peter. Spolky, spoločenské organizácie, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (Ed.). Spišská Belá. Prešov 2006, s. 314.

¹³⁶ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 376/1949. Mária Schonbergerová, Spišské Podhradie, prestup do židovskej náboženskej obce.

¹³⁷ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 414.

¹³⁸ ŠA PO, A SE, f. Miestny národný výbor v Starej Ľubovni 1946 – 1974, k. 46, sign. 676/1960. Nehnutelnosti bývalej židovskej náboženskej obce.

¹³⁹ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 376/1949. Rozpustenie židovskej náboženskej obce v Levoči.

¹⁴⁰ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960, k. 2, sign. 376/1949. Zrušenie výmeru o rozpustení židovskej náboženskej obce v Spišskom Podhradí.

¹⁴¹ LIPTÁK, Mikuláš. Dejiny Židov a Židovskej náboženskej obce v Kežmarku a Ľubici. In BARÁTHOVÁ, Nora a kol. Život v Kežmarku v 13. až 20. storočí. Kežmarok 2014, s. 260.

¹⁴² SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 103.

Mikuláša. Po zániku ŽNO v Spišskom Podhradí museli na Spiš dochádzať šojcheti taktiež z iných miest.¹⁴³

Kvôli ďalším odchodom členov miestnej komunity v priebehu 60. rokov 20. storočia zanikla aj židovská náboženská obec v Spišskej Novej Vsi, ktorá bola predtým jednou z najväčších na Spiši. Definitívny koniec pre ňu znamenala okupácia v roku 1968, ktorá zapríčinila ďalšiu vlnu emigrácie.¹⁴⁴

Po roku 1968 zostala na Spiši už len jediná židovská náboženská obec v Kežmarku. V archívnych dokumentoch sekretariátu pre veci cirkevné odboru kultúry Okresného národného výboru v Poprade sa uvádza, že v roku 1975 mala židovská náboženská obec v Kežmarku už iba 23 veriacich.¹⁴⁵ V porovnaní s rokom 1952 to bolo o 37 menej.¹⁴⁶ V ďalších rokoch počet členov tejto židovskej náboženskej obce neustále klesal. Kvôli malému počtu veriacich napokon aj táto posledná židovská náboženská obec v 80. rokoch 20. storočia zanikla. Presný dátum zániku nie je známy pretože v prvej polovici 90. rokov 20. storočia bola zničená väčšina písomností Ústredného zväzu židovských náboženských obcí z čias normalizácie z dôvodu, že sa vtedy likvidovali pivnice v dome, kde zväz sídlil.¹⁴⁷ To bol definitívny koniec židovskej komunity na Spiši, ktorá bola neodmysliteľnou súčasťou regiónu takmer tri storočia. V čase pádu komunistického režimu v roku 1989 bolo na Spiši už len niekoľko jednotlivcov vyznávajúcich judaizmus. Žili roztrúsene v rôznych častiach regiónu a prislúchali do židovskej náboženskej obce v Košiciach. Po zániku židovských náboženských obcí na Spiši sa stal oprávneným nakladať s ich majetkom Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku ako ich právny nástupca.¹⁴⁸

V období socializmu dostávali na svoju činnosť židovské náboženské obce na Slovensku a na Spiši príspevok od štátu. Z toho dôvodu sa ich predstavitelia snažili mať s komunistickým režimom dobré vzťahy a viackrát aj formálne prejavili svoju lojalitu voči nemu hoci vnútorne sa s ním značná časť spišských Židov nestotožňovala. Nie je známy prípad, že by sa nejaký Žid zo Spiša otvorene postavil proti komunizmu. Napriek tomu nebol náboženský život Židov na Slovensku v období socializmu celkom slobodný. Bolo to v súlade s ateistickou ideológiou komunistického režimu, ktorý sa snažil potláčať náboženské prejavy nielen u Židov, ale aj u kresťanských cirkví v Československu.¹⁴⁹ Ako v predchádzajúcom období, aj v ére normalizácie režim hľadel na osoby židovského pôvodu podozrievavo a sledoval ich aktivity.¹⁵⁰

¹⁴³ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 8, sign. 13/1953. Výkaz príjmov a výdavkov a rozpočet ŽNO v Kežmarku.

¹⁴⁴ KORMOŠOVÁ, Dejiny židov v Spišskej Novej Vsi. ..., s. 171.

¹⁴⁵ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1949–1989, k. 31, sign. 7/1975. Rozpočet Židovskej náboženskej obce v Kežmarku.; ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1949 – 1989, k. 31, sign. 6/1975. Účtovný výkaz o hospodárení židovskej náboženskej obce v Kežmarku.

¹⁴⁶ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 21/1950. Majetok a rozpočty Židovskej náboženskej obce v Kežmarku.

¹⁴⁷ SALNER – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Politika a komunita. ..., s. 153.

¹⁴⁸ SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné 1949 – 1956, k. 242, sign. 4331/1951. Betlanovce, kúpno predajná zmluva ŽNO.; SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné 1949 – 1956, k. 242, sign. 4368/1951. Spišská Stará Ves, uznesenie súdu o vklade vlastníckeho práva.

¹⁴⁹ ŠROMOVSKÝ, Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisionizmus v Československu (1948–1953). ..., s. 162.

¹⁵⁰ SALNER – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Politika a komunita. ..., s. 150.

Na tomto mieste je ešte nutné zdôrazniť, že v období socializmu nebola v Československu uznaná židovská národnosť resp. etnicita, iba židovské náboženstvo.¹⁵¹ Židia na Slovensku a na Spiši sa hlásili k slovenskej národnosti.¹⁵²

Klesajúci počet židovského obyvateľstva na Spiši v období socializmu priniesol otázku budúcnosti židovských cintorínov a synagóg, ktoré už takmer nemal kto navštevovať. Nebolo preto jasné čo sa s nimi bude diať.

Značná časť synagóg na Spiši bola po druhej svetovej vojne v dezolátnom stave. Veriacich bolo málo a tí čo zostali nemali finančné prostriedky na ich opravu.¹⁵³ Pre bohoslužby využívali tých niekoľko synagóg a modlitební, ktoré boli v pomerne dobrom stave, prípadne sa na bohoslužby schádzali vo vybraných domoch. Z dôvodu potreby získania finančných prostriedkov nevyhnutných k činnosti židovských náboženských obcí tieto obce prípadne Ústredný zväz židovských náboženských obcí prenajímali, neskôr predali niektoré synagógy štátu, miestnym národným výborom prípadne národným podnikom.¹⁵⁴ Noví nájomcovia, prípadne vlastníci väčšinou zo synagóg následne urobili sklady.¹⁵⁵ To bol prípad synagóg v Kežmarku, Poprade, Huncovciach, Spišskej Belej, Starej Ľubovni, Spišskom Podhradí, či Jaklovciach.¹⁵⁶ Zo synagógy v Spišskej Starej Vsi bolo vytvorené kino.¹⁵⁷ Viacero synagóg a modlitební bolo prebudovaných na byty ako to bolo v prípade Smolníka, Hniezdneho, či Spišských Vlách.¹⁵⁸ Niektoré synagógy v neskoršom období zmenili účel využitia. Ako príklad je možné uviesť popradskú synagógu v ktorej bola neskôr umiestnená tlačiareň.¹⁵⁹

V 50. a 60. rokoch 20. storočia muselo viacero synagóg na Spiši ustúpiť plánovanej výstavbe.¹⁶⁰ Preto bola zbúraná veľká synagóga v Kežmarku na mieste ktorej bola vybudovaná nová hlavná cesta a tiež synagóga v Levoči na mieste ktorej neskôr postavili budovu Ústavu pre slepcov.¹⁶¹ V súčasnosti tam sídli Spojená škola internátna. Z rôznych dôvodov boli zbúrané tiež synagógy a modlitebne v Krompachoch, Gelnici, Starej Ľubovni, Spišskej Novej Vsi a Slovenskej Vsi.¹⁶² V 80. rokoch 20. storočia boli ešte zbúrané synagógy v Spišských Vlachoch a napokon v Podolínci. V čase Nežnej revolúcie v roku 1989 tak zostala na Spiši jediná synagóga v pôvodnom stave v Spišskom Podhradí. Ostatné spišské

¹⁵¹ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 414.

¹⁵² JELÍNEK, Zachráň sa, kto môžeš! Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950 ..., s. 112.

¹⁵³ SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 147.

¹⁵⁴ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 23/1950. Prenájom synagógy.

¹⁵⁵ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 23/1950. Prenájom synagógy, k. 8, sign. 17/1953. Správa o odpredaji židovských synagóg v Spišskej Belej, Kežmarku, kúpnopredajná zmluva na synagógu v Huncovciach.

¹⁵⁶ BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991, s. 315, 320, 325, 330, 390.

¹⁵⁷ BÁRKÁNY, Eugen. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava 2017, s. 87.

¹⁵⁸ Monografia mesta Spišské Vlachy, rukopis.

¹⁵⁹ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, k. 45, sign. 109/1989. Pasportizácia židovských synagóg.

¹⁶⁰ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 11, sign. 12/1959. Asanácia židovskej synagógy v Kežmarku.

¹⁶¹ ŠA PO, SA LE, f. Okresný národný výbor Levoča, odbor organizačný 1949 – 1960 k. 5, sign. 716/1950. Vylvlastňovanie pozemkov vdovy Margity Abrányiovej a ŽNO pre novostavbu Ústavu slepcov v Levoči.

¹⁶² BÁRKÁNY, Židovské pamiatky na Slovensku. ..., 2017, s. 154, 155.

synagógy, ktoré zostali stáť už boli viac alebo menej prestavané.¹⁶³ Ďalšie objekty spišských židovských náboženských obcí slúžiacich kedysi ako mikve, kóšer jatky, školy, či administratívne budovy postihol v období socializmu podobný osud ako synagógy.¹⁶⁴ Časť z nich bola zbúraná, časť adaptovaná na iné účely.¹⁶⁵

Ešte v 40. a 50. rokoch 20. storočia bolo niekoľko židovských cintorínov na Spiši pomerne dobre udržiavaných. Starali sa o nich členovia posledných spišských židovských náboženských obcí. V priebehu ďalších desaťročí však počet židovského obyvateľstva na Spiši klesal a tak sa už nemal kto o cintoríny starať.¹⁶⁶ Predstavitelia obcí a miest na Spiši o tieto cintoríny nejavili záujem a Ústredný zväz židovských náboženských obcí nemal možnosti, aby sa staral o všetky židovské cintoríny na Slovensku. Prioritou boli cintoríny vo väčších mestách, kde sa aj naďalej pravidelne pochovávalo. Výsledkom bolo, že v prvej polovici 80. rokoch 20. storočia sa drvivá väčšina židovských cintorínov na Spiši nachádzala v zlom až katastrofálnom stave.¹⁶⁷ K miernemu zlepšeniu došlo koncom 80. rokov 20. storočia na cintorínoch v Poprade, Kežmarku a Huncovciach.¹⁶⁸ Na väčšine spišských židovských cintorínov však boli i naďalej pováňané náhrobné kamene, pričom mnohé z nich boli aj zlomené. Cintorínske múry boli rozpadnuté a cintoríny sa strácali v záplave vegetácie. Skaze podľahla tiež značná časť domov smútku (ciduk hadin).¹⁶⁹

K zlému stavu prispel aj vandalizmus ku ktorému na spišských židovských cintorínoch dochádzalo občas aj v období socializmu.¹⁷⁰ Napríklad v Spišskej Novej Vsi došlo k vandal-skému poškodeniu židovského cintorína v rokoch 1953 a 1967.¹⁷¹ Na niektorých miestach Spiša prispeli k devastácii židovských cintorínov miestni obyvatelia, ktorí používali kame-ne z múrov cintorínov a dokonca aj náhrobné kamene ako stavebný materiál.¹⁷²

Hrôzy druhej svetovej vojny prežil iba zlomok Židov zo Spiša podobne ako tomu bolo aj v iných častiach Slovenska. Po skončení vojny sa preživší spišskí Židia stretávali s prejavmi antisemitizmu a ďalšími prekážkami. Preto mnohí z nich radšej zvolili odchod. Ich cieľom bol Izrael, západné štáty prípadne iné oblasti Československa. V priebehu 40. až 80. rokov 20. storočia odišla zo Spiša väčšina tunajších preživších Židov. Exodus bol taký masívny, že v čase Nežnej revolúcie neexistovala na Spiši už žiadna židovská náboženská obec. Roz-trúsene tu žilo už iba niekoľko jednotlivcov vyznávajúcich judaizmus. Z toho je zrejmé, že

¹⁶³ KOLLÁR, Daniel – LACIKA, Ján – POHANIČOVÁ, Jana. Synagógy. Bratislava 2013, s. 108.

¹⁶⁴ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 22/1950. Prenájom rituálneho kúpeľa v Kežmarku.

¹⁶⁵ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie, k. 1, sign. 25/1950. Prenájom objektu bývalých židovských kúpeľov.

¹⁶⁶ SALNER, Židia na Slovensku po roku 1945. ..., s. 137.

¹⁶⁷ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkev-né, k. 37, sign. 10/1981. Správa o židovskom cintoríne v Poprade, Slovenskej Vsi, Huncovciach.; ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkev-né, k. 41, sign. 21/1985. Správa o stave židovských cintorínov v okrese Poprad.

¹⁶⁸ ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkev-né, k. 45, sign. 113/1989. Správa o stave židovských cintorínov v okrese.

¹⁶⁹ BÁRKÁNY – DOJČ, Židovské náboženské obce na Slovensku. ..., s. 326, 328.

¹⁷⁰ JELÍNEK, Dávidova hviezda pod Tatrami. ..., s. 427.

¹⁷¹ KORMOŠOVÁ, Dejiny židov v Spišskej Novej Vsi. ..., s. 177, 172.

¹⁷² DEMKOVÁ, Darina. Židovská náboženská obec. In PÁSZTOR, Peter (ed.). Gelnica. História a súčasnosť. Košice 2012, s. 259.

Spiš patril k regiónom, ktoré najviac zasiahol povojnový odchod židovského obyvateľstva. Strata židovskej komunity sa prejavila na tunajších židovských pamiatkach – synagógach a cintorínoch. Kvôli zlému stavu bolo viacero z nich zlikvidovaných. Väčšina zostávajúcich synagóg na Spiši bola prestavaná a využívaná na iné účely.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Slovenský národný archív:

fond Ústredný zväz židovských náboženských obcí 1930 – 1960

fond Slovenský úrad pre veci cirkevné 1949 – 1956

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča:

fond Štátne zastupiteľstvo v Levoči 1900 – 1949

fond Okresný národný výbor Levoča, odbor poľnohospodárstva a lesného hospodárstva 1949 – 1960

fond Okresný národný výbor Levoča, odbor pre veci vnútorné 1949 – 1960

fond Okresný národný výbor Levoča, odbor organizačný 1949 – 1960

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad:

fond Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, administratívne spisy

fond Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, lesné oddelenie

fond Okresný národný výbor v Poprade 1945 – 1990, odbor kultúry, sekretariát pre veci cirkevné 1949 – 1989

fond Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1960, cirkevné oddelenie

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Ľubovňa:

fond Okresný národný výbor v Starej Ľubovni 1945 – 1960, spisy lesného oddelenia

fond Okresný národný výbor v Starej Ľubovni 1945 – 1960, finančné oddelenie

fond Miestny národný výbor v Starej Ľubovni 1946 – 1974

fond Obvodný notársky úrad Miestnych národných výborov Podolíne 1945 – 1950

fond Obvodný úrad Miestnych národných výborov Hniezdne 1945 – 1950

Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves:

fond Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1960

fond Okresný národný výbor v Gelnici 1945 – 1960, odbor poľnohospodársky

fond Okresný národný výbor v Spišskej Novej Vsi 1945 – 1990, odbor poľnohospodársky

fond Okresné živnostenské spoločenstvo v Spišskej Novej Vsi 1925 – 1951

fond Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944

Legislatíva:

Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 a 1945. Bratislava 1944, 1945.

Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1946. Bratislava 1946.

Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1947. Bratislava 1947.

Vyhláška 231 Predsedníctva Slovenskej národnej rady zo dňa 10. septembra 1945, ktorou sa uverejňuje uznesenie Zboru povereníkov Slovenskej národnej rady o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku. In Úradný vestník 1945, č. 23, 29. septembra 1945, s. 515-516.

Monografie a zborníky ako celok:

ANEV, Petr – BÍLÝ, Matej (eds.). Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921 – 1989), A-K. Praha 2018.

BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít. Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava 1991.

BÁRKÁNY, Eugen. Židovské pamiatky na Slovensku. Bratislava 2017.

- BÜCHLER, Róbert J. (ed.). Encyklopédia židovských náboženských obcí. 1. zväzok, A - K. Bratislava 2009.
- BÜCHLER, Róbert J. (ed.). Encyklopédia židovských náboženských obcí. 2. zväzok, L - R. Bratislava 2010.
- BÜCHLER, Róbert J. (ed.). Encyklopédia židovských náboženských obcí. 3. zväzok, S - T. Bratislava 2012.
- FURMANIK, Martin – KUČEROVÁ, Marta – STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária – ŠTEVÍK, Miroslav. Dejiny Nemcov na Spiši. Spišská Nová Ves 2023.
- JANKECH, Juraj. Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha III, Repatriácia a emigrácia slovenského židovstva v rokoch 1945 – 1949. Banská Bystrica 2017.
- JELÍNEK, Ješajahu Andrej. Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí. Praha 2009.
- KOLEKTÍV. Biografický lexikón Slovenska II. C - F. Martin 2004.
- KOLLÁR, Daniel – LACIKA, Ján – POHANIČOVÁ, Jana. Synagógy. Bratislava 2013.
- KORMOŠOVÁ, Ružena a kolektív. Dejiny židov v Spišskej Novej Vsi. Spišská Nová Ves 2022. Monografia mesta Spišské Vlachy, rukopis.
- MEYER, Peter – WEINRYB, Bernard – DUSCHINSKY, Eugen – SYLVAIN, Nicolas. The Jews in the Soviet Satellites. Syracuse 1953.
- MORAVSKÁ, Dorota. (De)sekuritizácia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. (diplomová práca) Praha 2014.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému). Zvolen 2005.
- SALNER, Peter. Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou). Bratislava 2016.
- SALNER, Peter – ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. Politika a komunita. Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992. Bratislava 2024.
- SEDLICKÁ, Magdalena. „Není přítel jako přítel“ : Židé v národním státě Čechů a Slováků 1945 – 1948. Praha 2021.
- SULAČEK, Jozef. Osudy židovských inžinierov na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. 1 časť. Bratislava 2017.
- SULAČEK, Jozef. Právnicki práva zbavení. Perzekúcie židovských právnikov na Slovensku v rokoch 1938-1945. 1. časť. Bratislava 2014.
- SULAČEK, Jozef. Právnicki práva zbavení. Perzekúcie židovských právnikov na Slovensku v rokoch 1938-1945. 2. časť. Bratislava 2014.
- ŠOLTÝS, Eugen – SCHLOSSMAN, Jenö. Spomienky na židovskú obec Spišská Stará Ves. Zürich 1987.
- ŠROMOVSKÝ, Martin. Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953). Kniha II, Antisemitizmus a antisionizmus v Československu (1948 – 1953). Banská Bystrica 2015.
- VDOVJAK, Milan – ČARNOGURSKÁ, Tamara. Etikety zo Spišskej Belej a Popradu. Spišská Belá 2018.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. Ako ďalej? Židovská identita v rokoch 1945 – 1952. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 187-192.
- BUMOVÁ, Ivica. Predvolebný zápas na stránkach denníkov ČAS a PRAVDA (1945 – 1946). In Pamäť národa, 2006, roč. 3, č. 4, s. 6-14.
- BUMOVÁ, Ivica. Tajná správa o Slovensku. Dokument z prostredia českých štátnobezpečnostných zložiek (1947). In Slovenský národopis, 2014, roč. 62, č. 1, s. 59-70.
- BÜCHLER, Róbert J. Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). Acta Judaica Slovaca 4. Bratislava 1998, s. 65-78.

- ČAPKOVÁ, Kateřina. Mezi vyhnáním a záchrannou akcí. Transporty německy mluvících Židů z Československa v roce 1946. In ČAPKOVÁ, Kateřina – RECHTER, David (eds.). *Židé nebo Němci? Německy mluvící Židé v poválečném Československu, Polsku a Německu*. Praha 2019, s. 12-40.
- DEMKOVÁ, Darina. Židovská náboženská obec. In PÁSZTOR, Peter (ed.). *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice 2012, s. 258-260.
- FATRANOVÁ, Gila. Historický pohľad na vzťahy slovenského a židovského obyvateľstva. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava 1998, s. 9-38.
- JABLONKOVÁ, Chana. Izrael a Židia zo Slovenska. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava 1998, s. 163-186.
- JELÍNEK, Ješajahu Andrej. Zachráň sa, kto môžeš! Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava 1998, s. 91-120.
- KUKLÍK, Jan – NĚMEČKOVÁ, Daniela. Majetkové zmeny v ČSR v letech 1945 – 1948. In *Paměť a dějiny*, 2017, roč. 11, č. 1, s. 3-14.
- LAINCZ, Eduard – MURCKO, Michal. Dejiny Starej Lubovne v rokoch 1918 – 2015. In LAINCZ, Eduard – MARCINOVÁ, Františka (eds.). *Libenow, Liblaw, Lubowla, Alt Lublau, Ólubló... Stará Lubovňa. Stará Lubovňa 2020*, s. 216-477.
- LIPTÁK, Mikuláš. Dejiny Židov a Židovskej náboženskej obce v Kežmarku a Lubicí. In BARÁTHOVÁ, Nora a kol. *Život v Kežmarku v 13. až 20. storočí*. Kežmarok 2014, s. 234-261.
- LORENČÍK, Lubomír – ŠVORC, Peter. Hospodársky život Beľanov po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (ed.). *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 259-296.
- MAJERIKOVÁ, Milica. Židovská náboženská obec Spišská Stará Ves. In MALOVCOVÁ, Božena (ed.). *Spišská Stará Ves*. Prešov 2008, s. 195-202.
- NIR, Akiva. Sionistické hnutie po druhej svetovej vojne. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava 1998, s. 79-90.
- PORTMANN, Kateřina. „Jednou Němec. Vždycky Němec.“ Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po druhé světové válce. In PAŽOUT, Jaroslav – PORTMANN, Kateřina (eds.). *„Nechtění“ spoluobčané. Skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských a jiných důvodů v letech 1945-1989*. Praha; Liberec 2018, s. 28-43.
- SALNER, Peter. „Viditeľní“ a „neviditeľní“ Židia v slovenskej spoločnosti po roku 1945. In MEŠŤAN, Pavol (ed.). *Acta Judaica Slovaca 4*. Bratislava 1998, s. 121-134.
- SULAČEK, Jozef. Osudy židovských inžinierov na Spiši. In SOJÁK, Marián – ŽIFČÁK, František (eds.). *Z minulosti Spiša XXVIII*. Levoča 2020, s. 217-242.
- SULAČEK, Jozef. Tragické osudy židovskej komunity na Spiši v rokoch druhej svetovej vojny. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis. Wrocław – Levoča 2003*, s. 785 – 804.
- SULAČEK, Jozef. Židovskí lekári na Spiši. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XI*. Levoča 2003, s. 125-148.
- SULAČEK, Jozef. Židovskí obchodníci na Spiši. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XVIII*. Levoča 2010, s. 101-126.
- SULAČEK, Jozef. Židovskí právnici na Spiši. In FETKO, Filip – ŠTEVÍK, Miroslav (eds.). *Poc-ta Ivanovi Chalupckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupckého*. Levoča 2012, s. 174-185.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Antisemitizmus na Spiši v kontexte povojnovej situácie 1945 – 1948. In *Mladá veda* 2007. Banská Bystrica 2007, s. 223-235.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. K niektorým problémom antisemitizmu na Slovensku na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In VRZGULOVÁ, Monika – RICHTEROVÁ, Daniela (eds.). *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava 2008, s. 172-180.
- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku (1945 – 1948). In *Forum historiae*, 2009, roč. 3, č. 1, s. 92-103.

- ŠMIGEL, Michal. Kontúry židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In *Historia et Theoria Iuris*, 2019, roč. 11, č. 2, s. 78-92.
- ŠMIGEL, Michal – ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Povojnový antisemitizmus na východnom Slovensku. In *Annales historici Presovienses* vol. 8/2008. Prešov 2008, s. 197-219.
- ŠMOK, Martin. Každý Žid je sionista a každý sionista je špión! (Příběh distribuce sociálních podpor). In *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 4, s. 29-39.
- ŠROMOVSKÝ Martin. The attitude of the government towards the Jewish question in Czechoslovakia during 1945–1953. In *East European History*, 2016, vol. 3, no. 1, pp. 29-31.
- ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ, Ivica. Pogrom v Bratislave v dňoch 20. a 21. augusta 1948. In *Axis Mundi*, 2018, roč. 13, č. 1, s. 2-12.
- ZMÁTLO, Peter. Spolky, spoločenské organizácie, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana (ed.). *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 307-336.

Internetové zdroje:

- ŠIŠJAKOVÁ, Jana. Protizidovské nepokoje po druhej svetovej vojne – rok 1945 na východnom Slovensku [Online]. In *Človek a spoločnosť*, 2008, roč. 11, č. 2, s. 22-30. Dostupné na: <<https://individualandsociety.org/sk/casopis/2008/2/protizidovske-nepokoje-po-druhej-svetovej-vojne-rok-1945-na-vychodnom-slovensku>>; 20.06.2025
<https://www.obetekomunizmu.sk/map/slovakia>

Počet slov: 11 821

Počet znakov (vrátane medzier): 81 184